

det är en kvinna eller med en accent över a-et att det är en man. En markering av kön finns alltså i alla textkritiska utgåvor. Epp ger en förteckning över dem och noterar att med något undantag används femininum utom under perioden 1927–1998. Epp försöker förklara varför.

För att få svar går Epp noggrant igenom hur Junia tolkades hos tidiga kristna författare och av teologer fram till Luther och Erasmus (kap. 4). Den sedan Lightfoot 1871 vanliga teorin att Junias skulle vara en kortform av Junianus granskas noga och förklaras för föga sannolik (kap. 5). Tablåerna över textkritiska utgåvor och engelska översättningar diskuteras också utförligt med noteringen att ändringen kommer sent i textkritiska utgåvor (kap. 6–10).

Till sist diskuterar Epp om vad som menas med att Junia var «framstående bland apostlarna» (kap. 11). Hade apostlarna en hög uppskattning om henne? Eller var hon högt uppskattad som apostel? Frågan har blivit aktuell på nytt när det är klart att Junia är en kvinna, Epp argumenterar filologiskt för det senare alternativet. Argument från kontexten i Romarbrevet, från kvinnors ställning i den tidiga Jesusrörelsen och från förekomsten av andra par som reste runt som kristna förkunnare kan enligt min mening stödja Epps tolkning.

Epps omfattande genomgång visar tydligt att det är tal om en kvinna: 1) Junia är ett mycket vanligt romerskt namn. 2) Namnet lästes som Junia under antiken, utan undantag vad vi vet. 3) Alla textkritiska utgåvor fram till 1927 har Junia med ett enda undantag. 4) Alla tidiga översättningar har en feminin form. 5) Alla engelska översättningar har Junia fram till sista kvartalet av 1800-talet med något undantag. 6) Junias kan inte beläggas någon annanstans. 7) En härledning av Junias ur Junianus övertygar inte. Paulus hälsar alltså till en man, Andronikus, och en kvinna, Junia, i Rom 16:7. Och mycket talar för att denna kvinna var en apostel i Rom på 50-talet.

Epp har alltså gett oss en rik framställning om fallet Junia. Dock tillmåtar han textkritikernas roll i detta drama en alltför stor betydelse. Ändringen 1927 i den mest använda textutgåvan är viktig för honom (s. 60). För mig är det tydligt att det är utläggare och översättare som gör ett könsbyte under mitten av 1800-talet. Textkritikerna kommer in mycket sent. En för mig spännande fråga är varför det skedde strax efter 1800-talets mitt? En följd av kvinnans allt starkare ställning i samhället? Kände sig männen hotade? Andra teologiska, politiska, kulturella strömningar? Det manliga ämbetet växte sig starkt under samma tidsperiod inom den lutherska högkyrkligheten, tydligt också i Lund. Epp ger egentligen inget svar på denna fråga. Att Junia kom tillbaka omkring 1980, i textkritiska utgåvor 1998, är betydligt enklare att förklara. Kvinnliga exe-

geter och intresset för kvinnor i Nya testamentet och dess omgivning ökade kraftigt under de tre sista decennierna av 1900-talet.

Birger Olsson

Keener, Craig S.: *The Gospel of John: A Commentary I–II, xviii + 1636 sid. Hendrickson, Peabody 2003.*

Det är i sanning en märklig kommentar till Johannes-evangeliet som Craig S. Keener har skrivit. Den är enormt omfattande och samtidigt inte särskilt kommenterande. Den är mer av uppslagsbok än kommentar. Dess styrka ligger i det materialsamlade som författaren utfört och redovisar.

Kommentaren är alltså omfattande: först en inledning på 330 sidor, som i sig kunde vara en monografi; sedan en kommentardel på 911 sidor; så en bibliografi på 166 sidor med mer än fyra tusen artiklar och böcker; sist index — person-, sak- och ställregister — på tillsammans 225 sidor.

Keener är medveten om att hans kommentar inte är den slutgiltiga. Han ser den med rätta som ett komplement till andra kommentarer. Han vill med sitt arbete sätta in Johannesevangeliet i den samtida litterära och sociala världen; han talar i förordet om att presentera evangeliets socialhistoriska sammanhang. Han utför det hela genom att redovisa en stor mängd primärkällor och jämförelsematerial av historisk natur. Hänvisningar till detta finns i den överväldigande notapparaten; oftast upptar noterna nästan halva sidorna i den löpande kommentaren.

Keener skriver utifrån en ganska konservativ utgångspunkt och det finns ibland ett apologetiskt drag i hans framställning. På grund av detta kommer säkert många läsare att avfärda både honom och kommentaren på förhand. Men det vore dumt. Keener är beläst och kunnig och det finns sannolikt ingen kommentar till Johannesevangeliet som innehåller så mycket mer eller mindre relevant kringmaterial. Oavsett om man delar Keeners teologiska hållning eller inte, bör han ges erkännandet att ha producerat en handbok som det vore oförståndigt att inte nyttja.

Inledningen till kommentaren går noggrant igenom många av de frågor som varje läsare av Johannesevangeliet ställer sig. Keener för intressanta resonemang om evangeliet som genre, om relationen mellan Johannesevangeliet och synoptikerna, om det judisk-rabbinska materialets relevans och så vidare. En av de mer spännande avsnitten ägnas författarfrågan. Keener visar övertygande på de många likheter som finns mellan Johannesevangeliet och Uppenbarelseboken. Att han sedan går så långt att han menar att det är samme författare till båda böckerna kommer inte att passa alla,

men egentligen är väl den tanken minst lika spännande som alla andra spekulationer kring författarskapet till det fjärde evangeliet.

Den långa kommentardelen i Keeners två volymer är delvis ganska enahanda. Det är inledningen som på sätt och vis utmanar mest och ger mest. Här skriver författaren dessutom lättläst och personligt. Ja, han tvekar inte att till och med berätta om sin egen förändring från skeptisk ateist till troende kristen. En del läsare kommer säkert att uppfatta detta som ovetenskapligt och ovederhäftigt; andra kommer att tolka det som ett uttryck för ärlighet och medvetenhet: också varje forskare bär en egen historia som påverkar även om alla inte är medvetna om det eller vill erkänna det.

Nåväl, Keeners Johanneskommentar är inte den slutgiltiga. Det finns andra, mindre omfattande, mer teologiskt och språkligt inriktade, som bör väljas i första hand. Men för den som vill ha en engagerande inledning och en omfattande materialsamling är Keeners arbete ett givet val.

LarsOlov Eriksson

Josep-Ignasi Saranyana (dir.) och Carmen-José Alejos Grau (coord.): *Teología en América Latina, vol. III/1: Escolástica barroca, Ilustración y preparación de la Independencia (1665–1810)*. 956 sid. Iberoamericana, Madrid, och Vervuert, Frankfurt am Main 2005.

För drygt tio år sedan inledde en grupp forskare vid Navarrauniversitetet i Pamplona arbetet med att skriva en latinamerikansk teologihistoria. Projektet som nu börjar gå mot sitt slut är synnerligen ambitiöst. Från början var det tänkt att verket skulle bestå av tre band, men slutligen kommer det att innefatta fyra tjocka band. 1999 utkom den första volymen som sträcker sig från 1493 till 1715 och den tredje volymen som behandlar 1900-talet utgavs 2002 (se min recension i STK 2004:2).

Den eftersläpande andra volymen har delats upp i två separata band, varav det senare som behandlar teologin i de nyligen självständiga staterna (1810–1899) kommer att utges under 2007. Volym II/1 har dock nyligen utgivits av trycket. Större delen av boken är skriven av de spanska teologihistorikerna Josep-Ignasi Saranyana, Carmen-José Alejos Grau och Elisa Luque Alcaide, som till sin hjälp har haft en grupp spanska och latinamerikanska teologer och historiker. Tidsmässigt omfattar boken perioden 1665 till 1810 och överlappar därför delvis volym I, där det sena 1600-talet dock blev något styvmoderligt behandlat. Uttryckt på ett idéhistoriskt sätt täcker volym II/1 in barockskolastiken, upplysningstidens teologi samt de

teologiska förberedelserna för den latinamerikanska självständigheten.

Den tidsperiod som författarna skildrar sönderfaller i två delar med år 1767 som vattendelare. Detta år fördrivs jesuiterna från den spanske kungens områden och därigenom drevs också många av de främsta teologerna i Latinamerika i en ofrivillig exil i Europa. Redan tidigare hade jesuiterna fördrivits från det portugisiska Brasilien. Inalles tvingades drygt 2 500 jesuiter att överge kontinenten och de lämnade ett intellektuellt tomrum bakom sig. Under det senaste seklet hade en mängd nya prästseminarier och universitet grundats i Latinamerika och vid många av dessa spelade jesuiterna en central roll. Behandlingen av epoken fram till 1767 innehåller såväl översikter av latinamerikansk teologihistoria som studier av betydelsefulla enskilda teologer. I ett speciellt kapitel presenteras också huvuddragen i den brasilianska teologin under tidsperioden.

Den andra huvudepoken sträcker sig från jesuiternas utdrivning till den begynnande självständighetsrörelsen. Under dessa dryga fyrtio år (1767–1810) utvecklades en upplysningsteologi i Latinamerika. Den skolastiska barockteologin levde vidare samtidigt som en mer klassisk thomism på nytt växte sig starkare. Dessa idéhistoriska skeenden sammanfattas på ett förtjänstfullt sätt av Saranyana och Alejos Grau i ett omfattande och detaljerat kapitel. Under 1760–1770-talen, och som följd av jesuiternas utdrivning, gjorde den spanska kronan olika försök att reformera och centralisera kyrkan i Amerika. Den upplyst despotiske monarken Carlos III beordrade ärkebiskoparna i det spanska Amerika att inkalla sina suffraganbiskopar till provinskoncilier, vilka celebrerades mellan 1771 och 1778. Elisa Luque de Alcaide gör en mycket detaljerad analys av teologin i dessa tämligen okända konciledokument. Eftersom provinskoncilierna inte fick påvligt godkännande kom deras praktiska inflytande att bli tämligen begränsat. De är dock utmärkta exempel på en post-jesuitisk och regalistisk latinamerikansk teologi.

Under sin exil i Europa fortsatte de latinamerikanska jesuiterna att skriva. I flera av deras verk framstår Amerika som en ideal kontinent som flödar av mjölk och honung. I opposition till naturfilosofer som Buffon och de Pauw, som hävdade att Amerika var en degenererad kontinent, hävdar exil-jesuiter som Francisco Javier Clavijero (Mexiko) och Juan de Velasco (Chile) att det kristna Amerika var en syntes av det bästa av den gamla och nya världen.

Naturligtvis dominerar universitetsteologin i *Teología en América Latina*. Det är därför uppfreskande att utgivarna också har valt att inkludera två kapitel som behandlar mer folkliga aspekter av den latinamerikanska teologihistorien. I ett omfångsrikt och väl